

CELEBRITY

“Celebrity” je fenomen koji je izrastao zajedno s medijima; “celebrity” je medijsko fenomenološko čedo. Prije su ljudi bili znameniti zahvaljujući svojim djelima. Ponekad je biografija bila to djelo, ali se njezin nosilac morao dobrano pomučiti da bi zaradio slavu. Heroji, umjetnici, istraživači, liječnici, inventori, glumci, kurtizane, špijuni, vojskovođe, ubojice i sveci – svi su oni svoju svijetlu ili tamnu personalnu auru zaradili teškim radom.

“Celebrities” su zvijezde koje pripadaju posve drugoj orbiti i drugom (kapricioznom) redu i zakonu. “Ja nisam glumica. Ja ne znam ni plesati niti pjevati. Ja nisam superstar. (...) Ja, čini se, prodajem samu sebe”, izjavila je Ivana Trump, pomučivši se na trenutak nad vlastitim semoodređenjem. “The celebrity is a person who is known for his well-knownness”, definirao je fenomen američki kulturolog Daniel Boorstin. Kako bezmjerno nebo treba redovito puniti zvijezdama, američki mediji proizvode “celebrities” po principu odsustva njihova značaja. Jer cijeli je trik u procesu, u magičnoj alkemiji pretvaranja “govna” u blještavo zlato. “Celebrity” je prazan ekran na koji ostatak svijeta projicira svoja značenja. “Celebrity” je “kulturni tekst”, tekst popularne kulture.

Monica Lewinsky je najsvježiji proizvod industrije celebriteta. Obična američka djevojka – ni posebno pametna, niti pak glupa, ni posebno sposobna, niti pak nesposobna, ni posebno lijepa, niti pak ružna, koja pri tom nije učinila ništa osobito (njezina seksualna avantura sastoji se u odsustvu avanture), osim što je to “ništa” učinila s predsjednikom države – postala je baš zahvaljujući odsustvu osobnog značaja industrijski kulturno-medijski proizvod, idealan ekran za učitavanje značenja. Njezino ime uzburkalo je adrenalinski nivo građana Ameri-

---

A WALKING WOMAN

DUBRAVKA UGREŠIĆ

Ovi tekstovi mentalno su ispisani u - hodu. U hodu čovjeku padnu na pamet stvari koje mu inače ne bi pale na pamet. Neke slučajne stvari izazovu u njemu ljutnju, udivljenje, unutrašnji komentar. Netko ga u prolazu slučajno mune u rebra, i eto prilike za slatki unutrašnji protest; njegov pogled slučajno zapne za kakav detalj, i eto prilike da miš načas postane slonom. Hod određuje ne samo ritam ovih tekstova, nego i njihov obim.

ke i ostalih stanovnika zemaljske kugle, ono je trenutno najefikasnija germa za rasprave u širokom rasponu tema. Njezino ime pokreće industriju. Tržište zavaljuju knjige (i njezina vlastita), video-trake, ilustrirane porno-parodije, internetske smicalice, televizijske emisije, novinske naslovnice i članci, suveniri... Samo bejzbol kapica, koju je Monika Lewinsky jednom prilikom nosila, a reklamira neku malu radio stanicu, prodana je u milijunskim primjercima, a stanici je donijela veliki profit.

“Celebrity” nije vrijednost sama po sebi, ali “celebrity” kreira vrijednosti. Figura Monike Lewinsky potakla je arbitre stila i mode da razmisle o reviziji standarda ženske ljepote u korist “pleasantly plump” žena. Njezina izjava da posjećuje psihoterapeuta naglo je, kažu, vratila vrijednost psihoterapeutskim uslugama koje su lagano počele izlaziti iz mode.

Intelektualni gurui popularne kulture, uvijek gladni “kulturnih tekstova”, performiraju na slučaju Monike Lewinsky svoje umijeće interpretacije. Komar i Melamid, autori psihoanalitičkih slikarskih fantazija na temu totalitarizma i seksa, vjerojatno se izjedaju od zavisti jer su sliku pionirke, sovjetske Lolite s dvosmisleno raširenim koljenima i velikim Staljinovim portretom u pozadini, već jednom naslikali. Feministička kritika će od kolača otkinuti svoj dio, zagovornici popularne kulture, koji u svim njezinim oblicima vide otpor prema “control power”, svoj dio. Jer Monica je “naše ogledalo”, napisao je u svojoj kolumni urednik *New Yorkera*.

Fenomen “celebrity” je perpetuiranje stare ruske bajke o Ivanu Budalici. Ivan Budalica je mladić kratke pameti koji za svoj put prema sreći i bogatstvu nije opremljen ničim drugim do vlastitom mlakom voljom i – moćnim, čudotvornim pomagačima. Zato, roditelji, kad vas djeca pitaju što da učine da postanu slavni odgovorite: Ništa. Jer, ne zaboravimo i to da su mnogi nesretnici na putu da postanu “celebrities” omanuli. Jedan poluanonimni serijski ubojica ojađeno je primijetio: “Koliko ja to puta trebam ubiti da bi se moje ime pojavilo u novinama?!”

I AM JUST A KID!

Svijet je danas naseljen adolescentima, djecom. Nije istina da svijet stari, naprotiv, svakim je danom sve mlađi. Djeca su još donedavno imitirala svijet odraslih i žurila se da što prije odrastu. Danas djeca više ne odrastaju. Odrasli nastoje da što duže ostanu mladima. Nedavno sam, eto, vidjela na televiziji američku glumicu Cher i njezinu kćerku. Cher je izgledala kao da ima dvadeset godina, kćerka kao da ima trideset.

U posljednje vrijeme sa sve većim oprezom hodam gradskim ulicama. U tramvaj ulazim polako, kao osuđenik. Jer svaki čas postoji opasnost da me netko zvine po leđima, rebrima ili glavi. Ti zbog kojih sam oprezna nose na leđima ruksake. Srasli su s njima kao s grbom. Tom grbom nevino čiste prostor oko sebe. Ruksak i bočica “eviana” zaštitni su znaci novih ljudskih primjeraka. Modu su prihvatili adolescenti, da povuku granicu između sebe i svijeta odraslih, ali su im se odrasli pridružili. Sve češće srećem zrele žene, u dobi od trideset do pedeset, koje se ne odvajaju od svojih bočica s vodom i s vremena na vrijeme potežu male gutljaje. Usput rečeno, vlasnici ruksaka i bočica ne komuniciraju među sobom. Čini se da svatko korača svijetom sam.

I am just a kid – fraza je koju sve češće čujem, osobito u američkoj izvedbi. *I am just a kid* magična je formula koja skida svaku odgovornost s onoga koji ju je izgovorio. U američkom mjestu Glen Ridge 1989. grupa adolescenata silovala je (između ostaloga i palicom za baseball) sedamnaestogodišnju retardiranu djevojku. Cijelo mjesto se upelo da prikrije zločin jer radilo se naprosto o “našim dječacima”, *our guys*. Nedavno je Ameriku uzbunilo nekoliko slučajeva mladih roditelja koji su ubili vlastite novorođene bebe, strpali ih u vreće (*paper or plastic?*) i bacili u kante za smeće. *They were just kids!* – ponovo su se mnogi trudili da opravdaju slučajeve. Djecoubojice su imale po devetnaestak godina.

37

Paula Jones je žena čije je ime zvonilo svjetskim medijima zahvaljujući detalju. Pred Paulom su prije nekoliko godina spale guvernerove i buduće predsjednikove gaće, što je Paulu naknadno duboko uvrijedilo. Braneći svoju nevinost i naivnost, Paula Jones je glasom petnaestogodišnje djevojčice rekla: *I am just a country girl*. Drugim riječima: *I am just a kid*. Paula Jones je za svoju ulogu u američkom “zipper-gate” dobila odštetu od gotovo milijun dolara, a zaradit će i koji dolar više. I Monica Lewinsky, druga *just a kid*, čeka na svoju satisfakciju.

Na TV-showu Jerryja Springera odrasli ljudi skidaju gaće, pokazuju jedni drugima spolne organe, tuku se, vuku jedni druge za kosu i izgovaraju debilne rečenice. Show s neglumljenim i bučnim zadovoljstvom gledaju uglavnom adolescenti – djeca. Jerry Springer show je trenutni najuspješniji američki masmedijski domaći ali i izvozni produkt: vrti se u nekih četrdesetak zemalja svijeta. Jerry Springer odbija da misli o tome što radi. Moj show je žvakaća guma, ja sam samo voditelj, pojma nemam o čemu se radi, uporno ponavlja Jerry Springer. Drugim riječima: *I am just a kid*.

Model autoritarnih roditelja, oca ili majke, koji je začeo modernu psihoanalizu i desetljećima je hranio, postepeno je patološki mutirao u model roditelja-pedofila. Kolektivna opsesija tim kulturno prilagođenim traumatskim mode-

lom danas je na svome vrhuncu. Rijetke su javne osobe u američkoj zabavljačkoj industriji koje nisu javno priznale da su ih roditelji u djetinjstvu seksualno molestirali. Stotine tisuća anonimnih ljudi naknadno su otkrili potisnutu seksualnu traumu svojim psihoterapeutima. Američka “post-traumatska kultura” na kraju je, posve logično, zakačila i trenutnog američkog predsjednika, kolektivnu projekciju nacionalnog oca.

Slogan našeg vremena – *I am just a kid* – ne podrazumijeva više radost, nevinost, radoznalost, spontanost i naivnost. On znači: *Nisam odgovoran, Pojma nemam, Ja sam žrtva* ili *Nisam znao*. Ovu promjenu značenja dobrano podupire industrija. Ta koja se brine za tijelo (kozmetika, plastična kirurgija, medicina, *health&fitness* klubovi) i ta koja se brine za duh, što ne znači drugo do *fun* (televizija, film, izdavaštvo). Zbog prve su ljudi sve mlađi, zbog druge sve gluplji.

Svijet je danas naseljen adolescentima, djecom. Pokušavam se prilagoditi. Kupila sam, eto, ruksak i bočicu. Promatram evoluirane primjerke ljudske vrste. S ispranim licima iz kojih se ne može pročitati ni dob, ni misli, ni osjećanja, niti životno iskustvo, lagašno koračamo svijetom i svi marljivo cuclamo svoje bočice. Ispijamo gutljaje pročišćene vode, natežemo supstitut davno izgubljene dude, supstitut supstituta.

SREĆA

Jednom sam u New Yorku upoznala nekog mladog Amerikanca za kojeg se ispostavilo da je porijeklom Hrvat. Ispričao mi je da su njegovi roditelji došli u Ameriku u ranim šezdesetim godinama, u potragu za srećom, dakako. Kako su roditelji zamišljali tu sreću? – pitala sam. Kao u filmovima Doris Day, odgovorio je mladić. Roditelji danas žive u New Jerseyu. Mama i danas jednom mjesečno izbjeljuje sjedine superoksidom i nosi staromodne kostimiće kao Doris Day. I papuče s visokim petama i pufnom, potvrdio je nekoliko mjeseci kasnije, tada već u Zagrebu, majstor koji je farbao moj stan. Ispostavilo se da je majstor (kojeg li slučaja!) brat one mame koja je obožavala Doris Day. I sam je proveo neko vrijeme u Americi. I? – pitala sam. I ništa. Pet godina farbao je Brooklyn Bridge. Ofarbao i vratio se. Amerika mu se nije osobito dopala. Najgore je bilo kad bi puhao vjetar, rekao je bivši ličilac Brooklyn Bridgea.

Nisam povjesničar ideja pa ne mogu zapravo reći koji je rejting osobna ljudska sreća imala u nekim drugim vremenima. Povijest ideje je duga: *eudaimonion* su se bavili Grci – Aristotel je sreću tumačio kao ostvarenje ljudskih potencijala. “Težnja prema sreći” (*pursuit of happiness*) pojavila se u “Američkoj deklaraciji o nezavisnosti” kao jedno od temeljnih ljudskih prava. Samo trinaest godina kasnije, s

Francuskom revolucijom, riječ sreća ušla je i u “Deklaraciju o ljudskim pravima”. Prije svog legitimnog prava na sreću ljudi su se stoljećima bavili uglavnom svojim obavezama, onima “prema Bogu i prema ljudima”. Pitanja sreće bila su ostavljena eliti: bogovima, filozofima, pjesnicima i vladarima.

Čini se da je sreća svoj pohod na mase započela u trenutku kada je Bog umro (kada je Friedrich Nietzsche objavio njegovu kliničku smrt), a tržište, tada još u povojima, shvatilo da u proizvodnji supstituta leži njegova šansa. Zato se naše stoljeće, barem što se tzv. zapadne civilizacije tiče – stoljeće globalnog tržišta, informacija, masmedija, ljudskih prava, jeftinog transporta, godišnjih odmora, turizma, seksualnih i drugih sloboda, filma, televizije i zabave – tako upelo da ostvari masovnu ljudsku sreću. Ne računajući, dakako, dva svjetska rata, masovne pomore i otkriće efikasnosti atomskih bombi.

Artikulacija ideje ljudske sreće pripada onima koji imaju najjače medije i najjače tržište. U tom je smislu moderna ideja sreće američki proizvod. Nema zemlje u kojoj riječ sreća ima u svakidašnjoj uporabi takvu učestalost kao u Americi. U mnogim jezicima nedostaju riječi koje bi opisale dijapazone sreće. Što je happyend znaju svi, što je “sretan kraj” ne zna nitko. Sreća je u ovom stoljeću definitivno američki proizvod.

39

U zemlji u kojoj je u širokom opticaju “pilula sreće” Prozac, u kojoj ljudima ne dopuštaju da se rastuže čak ni zbog vlastite smrti (u modu upravo ulazi terapija smijehom koja se primjenjuje kod bolesnika na samrtnoj postelji), u kojoj su depresivci stigmatizirani baš kao i pušači, u kojoj se osiguranje za vlastiti ukop reklamira vedro i energično poput “coca cole”, postoji i pokret otpora, brojčano posve zanemariv, ali postoji. Film Todda Solondza pod naslovom *Happiness* mračna je i neobično okrutna slika ljudskih napora u potrazi za osobnom srećom. Članovi obitelji Jordans iz New Jerseya, koji pred filmskim gledaocima performiraju jezivu suštinu osobne sreće, završavaju s podignutim čašama i tvrdoglavom zdravicom: “Za sreću!”

Još prije četrdeset godina slika obiteljske sreće, novih kuhinja, frižidera, automobila, kuća i travnjaka s uredno podšišanom travom bila je dovoljno jaka da jednu Zagrepčanku povuče do New Jerseya. Pedesete godine danas izgledaju kao bespovratno propuštena utopija. Buntovne šezdesete s “djecom cvijeća” u potrazi za arkadijskom srećom danas se čine jako starima. Na sreću konačno oslobođenog, nesputanog orgazma danas gledamo s blagom dosadom. Sedamdesete godine i otkrivanje egzotičnih krajeva u sve jeftinijim i dostupnijim turističkim aranžmanima danas, u strahu od opasnih sunčevih zraka, radije zamjenjujemo ostankom kod kuće. Rušenje zida i oslobađanje komunističkih masa u devedesetima nije, čini se, donijelo očekivanu sreću ni nesrećnicima iza niti srećnicima s ove strane zida.

I na kraju, čini se da je jedina efikasna formula sreće sadržana u staroj ruskoj poslovice: “Sretni ljudi ne gledaju na sat.” Za sreću, dakle!

HOMETOWN

Da sam američki pisac mogla bih na temi svoga hometowna ubrati književni profit. Štoviše, od mene bi se to i očekivalo. Američka književnost i američki film živjeli su i još uvijek žive na temi hometowna. I hrvatska književnost, makako bila beznačajna, svoja najznačajnija djela ostvarila je na temi povratka glavnog junaka u hometown. Taj povratak u svim književnim primjerima završava tragično: junaci se propiju, polude i izvrše samoubojstvo. Tema se uvukla u književnost krajem devetnaestoga stoljeća i ugasila se s remek djelom – romanom Miroslava Krleže *Povratak Filipa Latinovicza*, objavljenim u kasnim tridesetim godinama ovog stoljeća.

Slika moga hometowna skladno se uklapa u mitologiju koju su proizveli američki hometown filmovi. Ako kažem da gotovo nije bilo razlike, teško da će mi itko vjerovati. Jer radi se o proizvodnji slika, o mitologiji. Jedna je privlačna, druga, iako ista, neprivlačna. Nikada nikoga neću moći uvjeriti da je razlika između malog mjesta u Americi u pedesetima i malog mjesta u komunističkoj Jugoslaviji zanemariva. Zato i ne mogu, čak i kada bih to poželjela, na toj temi ubrati profit.

40

Gradić se zvao Kutina. Bio je smješten pored godinama građenog autoputa Zagreb–Beograd. Autoput se zvao “Bratstvo i jedinstvo”. Kutina – gradić od nekih petnaestak tisuća stanovnika – bila je glavni grad Moslavine, poznate po vinima koja su se zvala “nadaleko poznatim moslavačkim vinima”. Pored Kutine se nalazilo selo Voloder. Selo se tako zvalo jer su njegovi paganski orijentirani stanovnici svake jeseni znali ispeći vola na ražnju. U voloderskim podrumima čuvala su se moslavačka vina.

Nedaleko od gradića nalazilo se naftno polje Stružec. Gradić je živio na nafti i od nafte. U gradiću je postojala tvornica čađe i vapna. Zvala se “Metan”. U toj tvornici je radio i moj otac. U najranijem djetinjstvu naučila sam što je nafta, vidjela sam naftne crpke, a čađa je u sitnim pahuljicama padala svakodnevno, kao kiša. Znala sam i što je plin: grijali smo se na snažnim plinskim pećima, udisali plin, a znalo se dogoditi da nekome “eksploDIRA plin u kući”. Ipak, gradić nije podsjećao na crna engleska radnička naselja. Bio je to američki gradić.

Moja mama kupovala je i gutala američke romane. Čak je i jedan roman koji je kupio tata bio američki, iako se zvao *Petrolej*. Filmovi koje smo gledali bili su američki. U gradiću je postojalo samo jedno kino. Mama me vodila u kino gotovo svaki dan.

Moje tinejdžerske godine sličile su na američke, osim što nisu bile američke. Dječaci su po cio dan dreždali pred lokalnom kavanom i lokalnim kinom ili se vozikali na motorima. Jednom nedjeljno išli smo na ples (vrijeme twista i sha-kea). Na televiziji se prikazivala mamutska američka serija *Payton Pace*. Ja sam bila ošišana kao Jean Seberg u Godardovu filmu *Do posljednjeg daha*. Nosila sam mornarske majice, uske hlače koje su završavale ispod koljena i “balerinke”, cipele s niskom petom, baš kao i Jean Seberg u Godardovom filmu. Lokalni momci bili su snažni, malorječivi i gledali su iskosa kao James Dean. Glavna ulica zvala se Kolodvorska i vodila od malog željezničkog kolodvora austrougarskog tipa do centra grada. Druga ulica zvala se Crkvena, ta je vodila od centra grada do crkve (katoličke, nije bilo drugih) na uzvišici. S te uzvišice pružao se pogled na moslavačka brdašca i šumice.

Moje prijateljice bile su, za razliku od mene,iskusne i prepune nevjerojatnih korisnih znanja. Od Almice sam naučila da momcima ne treba dopuštati “niže od pojasa”. To “niže od pojasa” zvučalo je posve mistično, ali kako momci u mom slučaju ionako nisu ni na što pretendirali, ni “naviše od pojasa”, vjerovala sam Almici i odlučila da ne dopuštam. Od Lidije sam naučila da trepavice treba mazati ricinusovim uljem, od čega brže rastu, i uvijati ih kuhinjskim nožem. Štefica je bila lokalna Brigitte Bardot, imala je istu takvu frizuru i iste takve prirodno napućene usne. Od Štefice sam naučila da se tehnika ljubljenja može vježbati na ogledalu. Biba me bezuspješno pokušavala naučiti kako se pravi “most” i “stoj na rukama”, što je bilo dosadno, jer Bibine poduke nisu imale puno veze s uzbuđujućim, iako nejasnim Almičnim savjetima.

Momci su se cijenili po tome kako su igrali rukomet. Frga i Davor bili su lokalne rukometaške zvijezde. Lidija se zabavljala s Davorom. Simpatija se tih dana izražavala posredno. “Pozdravio te Frga”, rekla je Lidija. To je značilo da se Frgi sviđam. “Pozdravi i ti njega”, rekla sam. To je nadalje značilo da ćemo Frga i ja ići u kino. I išli smo. Jednom ili dvaput.

Osim rukometa glavna lokalna atrakcija bile su moto-trke. Moto-trkači su bili stariji momci i oni nas nisu zanimali. Ti moto-trkači su barem dva puta godišnje na lokalnim blatnim brdima i jamama izvodili svoje majstorije na opći ushit okupljene publike.

Kutinu sam napustila kada sam završila gimnaziju i krenula na studij u Zagreb. Iako je moj hometown bio udaljen od Zagreba samo sedamdeset i tri kilometra, vratila sam se samo jednom: na proslavu petogodišnjice mature, koju je organizirala Lidija.

A što se tiče Štefice, lokalne Brigitte Bardot, koja me podučavala da se tehnika ljubljenja može vježbati i na ogledalu, ona se nakon studija otisnula u Nje-

mačku. Njezin brat je u nekoliko navrata silovao lokalne djevojčice, odležavši u zatvoru svaki puta po nekoliko mjeseci. Mislim da ju je to najviše mučilo, taj brat. Lidija, ta koja me podučavala da trepavice mažem ricinusovim uljem i uvijam ih kuhinjskim nožem, udala se, izrodila dvije kćerke i živi u Kutini. Frga, taj koji me jednom dao “pozdraviti”, propio se i umro od alkohola. Davor, taj koji se zabavljao s Lidijom i bio lokalna rukometaška zvijezda, postao je učitelj koji je u novim “demokratskim” previranjima dogurao do funkcije mjesnog političkog “komesara”. Almica se jednom udala i jednom rastala, danas živi u Zagrebu i njeguje starog oca. Biba se udala, pri porodu izgubila blizance, provela godinu dana na liječenju na psihijatrijskom odjelu i danas radi kao patronažna medicinska sestra. Prošle godine proslavili su tridesetogodišnjicu mature. Proslavu je, kao i uvijek, organizirala Lidija.

Kutina ima mjesnu industriju dušičnih gnojiva. Industrija, u koju su se u komunističkim osamdesetim godinama utrošili veliki novci, danas polako propada. Grožđe na moslavačkim padinama još uvijek, kažu, uspješno zrije, vino je još uvijek jednako kiselo, a u obližnjem Voloderu paganski orijentirani seljani svake godine okrenu na ražnju po jednog vola.

AH, TA RETORIKA!

42

Moj američki znanac, gay, nedavno je uz pomoć Interneta naletio na potencijalnog partnera. Internetski razgovor poveo se najprije o izgledu.

– Ljudi kažu da sličim na Toma Hanksa – napisao je potencijalni partner. – A ti? Kako ti izgledaš?

– Ljudi kažu da sličim na Dustina Hoffmana – odgovorio je moj znanac, koji, usput rečeno, nije puno pogriješio.

Nakon internetskog upoznavanja odlučili su da se sretnu.

– Puno si zgodniji od Dustina Hoffmana – primijetio je Tom Hanks.

Međutim, do drugog susreta nije došlo.

– Uopće nije sličio na Toma Hanksa, nego na onog Talijana, Beninija – rekao mi je kasnije moj znanac. I usput me priupitao:

– Misliš li da zaista izgledam bolje od Dustina?

– Svakako – rekla sam. – Više vučeš na Banderasa...

Kako živimo u tržišnom svijetu nijedna stvar više ne postoji sama po sebi, čak ni osobni životi, nego su za njezinu identifikaciju potrebni netko drugi ili nešto drugo. Na njujorškom West Broadwayu postoje, jedna do druge, dvije trgovine s odjećom. Jedna se zove “Philosophy”, a druga “Art, Science & Philosophy”, ili otprilike tako. Odjeća se više ne prodaje kao odjeća nego kao “art, science and phi-

losophy”. Odlična reklama za najnoviji tip “mercedsa” prikazuje animirane portrete Leonarda da Vincija, Van Gogha i Tulusea Lotreca kako zadovoljno sjedaju u automobil. Ni automobil više nije prijevozno sredstvo, nego produkt institucionalizirane visoke kulture primjeren produktima visoke institucionalizirane kulture.

Svijet tržišno nestabilnog trivijaliteta najradije se oblači u odjeću čvrstih i provjerenih vrijednosti. Trivijalitet bezočno krade jezik visoke umjetnosti (Jackie Collins, popularna spisateljica trivijalnih romana, reklamira se kao “holivoodski Marcel Proust”), visoke medicine (laksative najčešće reklamiraju tobože znameniti liječnici), visoke znanosti i kulture naprosto zato da bi podigao vlastitu tržišnu vrijednost.

Posjedujem hrvatski pasoš, pasoš zemlje u kojoj se niti što proizvodi niti što prodaje, a ljudi jedva sastavljaju kraj s krajem. Usprkos nerazvijenom tržištu umješnost reklamiranja i samoreklamiranja neobično je visoka. Ponekad se čini da stanovnici te zemlje nikada nisu drugo radili nego se vježbali u starim vještinama: prelijevali su iz “šupljega u prazno” i “prodavali maglu”.

43 Svatko prodaje to što ima, samo praznina prodaje to što nema. Ispada da su Hrvati, baš kao i Srbi, apsolutni šampioni u prodavanju morala. Prodaju ga uglavnom jedni drugima i sebi samima. Jugoslavenska komunistička retorika morala koja je s godinama oslabila – pa je već u sedamdesetim godinama Jugoslavija bila manje “zemlja heroja” a više zemlja s “najljepšim morem na svijetu” – naglo je bukula prije deset godina. Hrvatska je u tom međuvremenu postala “najdemokratskija zemlja na svijetu”, njezin predsjednik “gigant hrvatske misli”, glavni grad Zagreb avanzirao je u “metropolu”, a Trg žrtava fašizma u Trg hrvatskih velikana. Sam Franjo Tuđman pokušavao se prodati i svjetskom tržištu kao “hrvatski George Washington”.

U ovom trenutku, opozicija je zajedno s vlašću preuzela identičnu reklamnu retoriku. U času dok ispisujem ove retke Hrvatskom šeću “moralne vertikale” (svi su se oni borili protiv nacionalizma), hrvatski intelektualci, ti “žestoki i bespoštedni borci za demokraciju”, ti koji su “podrivali tuđmanizam iznutra”, nenadmašne “Himalaje morala”. Sve bi još bilo podnošljivo kada bi sitni “prodavači magle” na lokalnoj političkoj tržnici ipak priznali da se radi o reklamnoj retorici. Oni, međutim, vjeruju u vlastiti “moralni vertikalitet”. Štoviše, uvjereni su da im je taj “vertikalitet” založen u genima. Što i nije bez pokrića, pogotovo ako se čovjek prisjeti anegdote koja dolazi iz riznice lokalnoga folklornog humora. A anegdota glasi ovako:

Ide kokoš i sretne crva.

– Zdravo, orlušino – pozdravi je crv.

– Zdravo, caru zmijski – otpozdravi kokoš.

PRAVO NA NESREĆU

Ljudi su izmislili različite načine verbalne i neverbalne socijalizacije. Amerikanci performiraju svoj znameniti *hug*, medvjedi zagrljaj s tapšanjem po ramenima. Holandani se ljube tri puta. Zbog toga se jednom Holanđaninu dogodilo da su ga umalo pretukli u Zagrebu. Mislili su da je Srbin. Jer Srbi se ljube tri puta. Hrvati samo dva.

Ljudi u neverbalnoj socijalizaciji koriste usta, ruke, oči, ponegdje i nose; ponegdje, kažu, čak i nožne prste. U verbalnoj socijalizaciji najljubazniji su Amerikanci: oni su uvijek *fine*, a i dani su im uvijek *nice*. Holanđani će se prvo raspitati gdje vam je bicikl, a ako ga nemate, ostat će zapanjeni, a onda se ponuditi da vas uvedu u normalan život. Jer samo život s biciklom može se nazvati normalnim, sve drugo je mizerija. “Istočnjaci” – Arapi, Indijci, Kinezi – pitat će vas odmah jeste li udati, koliko imate djece, koliko braće i sestara, jesu li vam živi roditelji i slične stvari. U umjetnosti male ritualne konverzacije (*small talk*) najbolji su, čini se, Englezi, a u maratonskim razgovorima punim dima i alkoholnih isparenja Rusi su apsolutni šampioni.

Najgori su moji zemljaci, bivši Jugoslaveni. Na ulicama inozemnih gradova odmah ćete ih prepoznati. Mrko zvjeraju uokolo, kreću se oprezno, spremni na obranu, baš kao da su u džungli, baš kao da ih iza svakog grma čeka kakva strahota. Moji zemljaci su ljudi koji u zubarskim čekaonicama razjapljuju čeljusti – jedni drugima pokazuju karijese. To su ljudi koji u bolničkim čekaonicama ne prezaaju od toga da razdrlje grudi, skinu košulje i hlače da pokažu jedni drugima ožiljke od operacija, da dokažu da su njihovi vlastiti najveći. Kada ih zapitate *Kako ste?* moji zemljaci redovito odgovaraju *Bolje ne pitajte!*

Često mislim da ti moji zemljaci i nisu ljudi nego morske sipe u ljudskom obličju: dovoljno je da ih dotaknete, odmah ispuštaju crnilo. To su ljudi koji u svojoj kulturi od davnina njeguju neobično zanimanje: narikače, profesionalke s povećanim suznim žlijezdama koje na pogrebima glasno oplakuju pokojnike. To su ljudi koji su stoljećima razvijali senzibilitet za nesreću, *to im je u genima*, dapače, nesreća se uvukla u kolokvijalni jezik kao izraz najveće sreće. Kada mladu majku tamo zapitate kako je njezina novorođena beba, ona će s nježnošću odgovoriti: *Eno je, spava kao zaklana!* U drugim kulturama djeca spavaju *kao anđeli*, u toj kulturi djeca spavaju *kao zaklana*.

Dok druga društva u svojim ideološkim paketima imaju stavku o pravu građanina na osobnu sreću, moji bivši zemljaci borili su se (i izborili) za suprotno – za pravo na osobnu nesreću.

Svakog ljeta skoknem na lijepi plavi Jadran. Umjesto da se odmaram, ja strpljivo slušam redovite izvještaje o lokalnom vodostaju nesreće. Tako sam lani iz-

najmila sobu na otoku Braču. Moj prvi susjed, nepismeni radnik, izgradio je kuću od bračkog kamena s nekih tridesetak soba. Vrag mi nije dao mira, pohvalila sam ljepotu građevine. Najprije sam čula gnjevnu tiradu o komunistima pod kojima se nije dalo živjeti (golim je rukama gradio tu “kućicu”!), onda tiradu o Srbima koji su upropastili turizam, a onda tiradu o novim vremenima u kojima čovjek ne može čak ni pošteno opremiti sobe. Opremio je samo petnaest soba, a ostalih petnaest, eno ih, zjape prazne!

Svskog ljeta, kažem, skoknem po dozu nesreće. Postala sam ovisnik. Pa-preno plaćam smrznute skuše po kojima puze lokalne muhe i pijem kiselo vino samo da bih se naslušala lokalnoga gundanja.

Inače, svake subote zovem mamu. Subote su konstanta. Samo se gradovi koje telefonirajući vidim s prozora mijenjaju: New York, Amsterdam, Boston, Berlin...

– Znaš tko je umro? – pita me vedro moja mama.

– Tko? – pitam vedro, ponesena maminim tonom.

– Stara Sušekica... A znaš li da je Perić imao moždani udar?

– Ne, otkud bih znala?

– Preživio je, ali ima teške posljedice...

Kod Perića se smirujem. Do sljedeće subote.

45

PROSTOR I VRIJEME

Ima barem jedna stvar koja moje zemljake, bivše Jugoslavene, razlikuje od drugih ljudi na svijetu. Moji bivši zemljaci su neobično fascinirani vremenom. Svaki puta kad iz Amerike (njujorška strana) nazovem telefonom svoju mamu ona prvo pita:

– A koliko je kod vas sati?

– Podne.

– A kod nas je šest poslijepodne – kaže, zbog nečega zadovoljno, moja mama.

Tek nakon ove obavezne razmjene informacija o točnom vremenu “kod njih” i “kod nas” možemo nastaviti razgovor. Moja mama nije mnogo putovala, razumljivo je da je fascinirana razlikom u satima. Međutim, ni drugi moji, ti “propuтовани”, zemljaci ne propuštaju pitati za vrijeme.

Stanovnici bivše Jugoslavije bili su putnici, vagabundi, turisti, pomorci koji su oplovili svijet, pečalbari, gastarbeiteri, emigranti, kriminalci s internacionalnom reputacijom, ljudi koji su geografiju imali u malom prstu. Ipak, s vremenom kod njih, očito, nešto ne štima.

Ima jedna druga stvar koja moje bivše zemljake ne razlikuje mnogo od nekih drugih stanovnika sličnih zemalja. Radi se, naime, o specifičnom osjećaju za vlastitu poziciju u svijetu. Bilo gdje da se nađem, ako me telefonom trefi kakav moj zemljak, on će pitati.

– A pišu li oni nešto o nama?

“Oni” su pri tom stanovnici zemlje u kojoj se nalazim, “mi” smo pri tom Hrvati, Srbi, Bosanci...

– Pa ne baš nešto osobito... – kažem oprezno.

S druge strane čuje se muk koji izražava i nevjericu i razočaranje.

Mali narodi na Balkanu srasli su s nepokolebljivom vjerom da su geopolitički neobično važni. Mnogi će pristati na to da su siromašni, da su netolerantni, pristat će čak i na to (iako teška srca) da Jadransko more možda i nije najljepše na svijetu (ali je zato najčišće), ali nikada neće pristati na ideju da je njihov geopolitički značaj zanemariv.

Jer oni su naime “štit” i “raskrsnica”. Hrvatska nikada i nije bila drugo do “štit”. Jedno vrijeme “štit” protiv Turaka (koji bi da nije bilo Hrvata došli do Beča), zatim štit protiv komunizma (a komunisti su, zna se, Srbi) i konačno štit Zapadne civilizacije, jer da nema Hrvatske Balkan bi mirno došetao (opet!) do Beča. Pri tom se pod rječju Balkan podrazumijevaju “srpske, pravoslavne, barbarske horde”. Hrvatska je, dakako, znamenita i kao raskrsnica: pomorska, željeznička, zračna.

46

“Štit” i “raskrsnica” su državno-nacionalne fantazme rasprostranjene s jednakim setom mutnih argumenata posvuda, osobito ako se od “hrvatskog štita” krene na Istok. I Bosna je štit i raskrsnica, i Srbija, dakako. I Makedonija, dakako. Moja prijateljica koja često putuje u južne države bivše imperije Sovjetskog Saveza tvrdi da apsolutno identične fantazme o samima sebi gaje Gruzini, Azerbejdžanci, Armenci, Uzbekistanci, Turkmenistanci, Kirgizi, Tadžikistanci, Burjati...

Ponekad se iskreno sažalim. Nije lako biti mali narod i pri tom nemati puno toga na raspolaganju. Nije lako biti ni predstavnik malog naroda, čovjek ne zna odakle bi započeo... Zato je, valjda, prvo što mu, predstavniku, pada na pamet to da se orijentira u vremenu. Nekako mu lakne kad mu i drugi potvrde da je kod “njega” šest sati. Kad je tako pravilno smješten u vremenu, predstavnik malog naroda upućuje svoj zamišljeni pogled u prostor... I gle! Opustjelim, zaraslim u travu željezničkim šinama jure blistavi vlakovi, nad njegovom glavom zuje avioni kao jato komaraca, pred njim se prostire morska pučina po kojoj klize preoceanski brodovi kao nepregledna jata pataka... A tamo, iza neprobojnog obrambenog štita, dopire rzanje konja i ojađeni glasovi barbara koji, dakako, bezuspješno nadiru s Istoka...

STAROST-LUDOST

U Sloveniji je nedavno umro Leon Štukelj, slovenski atletičar i nosilac olimpijskih medalja. Medalje je dobio davnih tridesetih. Leon Štukelj živio je stotinu godina, ali nije uspio dočekati stotinu i prvu. Imao je peh, umro je četiri dana prije svog sto i prvog rođendana. Leona Štukelja simpatizirala je, kažu, slovenska desnica valjda zato što je Štukelj bio živi dokaz da Slovenci, ako to hoće, mogu doživjeti stotu. Štukelja – tog živahnog starca koji je u stotoj izvodio sklekove (i to na jednoj ruci!) – simpatizirali su i mnogi drugi: mediji (zlobnici tvrde da je zbog pretjerane medijske eksponiranosti prijevremeno umro) i obični ljudi. Štukelj je bio dokaz da život u starosti ne mora biti lišen radosti, vitalnosti i aktivnosti. Dapače.

Štukelj je samo jedan od primjera uspješne individualne borbe protiv okrutnih zakona starenja. Pop diva Cher, koja bi u književnosti devetnaestog stoljeća bila opisana kao “krepka staričica od pedesetak godina”, biološko je čudo. Tina Turner, koju bi stotinjak godina unazad osudili kao vulgarnu staricu koja javno pokazuje noge, u današnjim je vrijednosnim kodovima biološka revolucionarka koja izaziva zvižduke divljenja i unuka i baka.

47 Ako kažemo da je naše doba opsjednuto mladošću, to ne znači drugo nego da je opsjednuto starošću. Starost je na društvenoj ljestvici vrijednosti grubo odgurnuta na najniže mjesto. Starost više ne znači mudrost, iskustvo, znanje i plemenitost. Starost je ružna, invalidna, starost je, uostalom, skupa, starost je nužno društveno zlo. Drevni istočnosrpski običaj LAPOT – ritualno ubijanje staraca kojima su mlađi suseljani stavljali na glavu pogaču i usmrćivali ih sjekirama – izaziva zgražavanje. Zgražavanje je oblik licemjerja civiliziranog zapadnoevropskog društva u kojem ljudi čine sve da bi izbjegli simbolični lapot. Moralistička Wildeova priča o Dorianu Grayu više nikoga ne uzbuđuje. Ostati što duže mlad vrijednost je sama po sebi.

Snazno američko javno mnijenje uspjelo je u toku dvadesetak godina svoje aktivnosti istjerati cigaretu iz američkog života: iz svakodnevice, iz reklama, iz javnih prostora, iz aerodroma, aviona, vlakova, restorana, često čak iz parkova, iz privatnih stanova, iz radnih mjesta, iz medija. Cigaretetni dim istjeran je iz američke kulture, iz književnosti, iz televizije, iz filmova. Cigareta danas ima tek funkciju brze i efikasne karakterizacije lika: danas u američkim filmovima cigaretu pripaljuju isključivo loši momci i gubitnici. Ni u životu nije drukčije.

Oblikovaoci američkog javnog mnijenja jednako su aktivni i na terenu mladost/starost imaginarija. Iz jezika su nestale tradicionalne starosne odrednice i uvukle se nove, eufemistične. Tako Bill Clinton nije pedesetogodišnjak nego čovjek u “ranjoj srednjoj dobi”. Iz kratkih autorskih biografija na omotima knjiga iščezle su

godine rođenja, najprije, razumljivo, iz ženskih, a zatim i muških. Godina rođenja postala je intimnim podatkom najvećeg stupnja. Vjerujem da je čak i američkim policajcima neugodno da postavite pitanje o godini prijestupnikova rođenja. Industrije – kozmetička, modna, medicinska (plastična kirurgija, fitness industrija) – ubiru sve veći profit pothranjujući kolektivne fantazme o “vječnoj mladosti”. Biti siromašan, bolestan, usamljen, čangrizav starac medijski je neugodan, pa prema tome i društveno neprihvatljiv image. Baš kao i image pušača, pa zvao se on i Humphrey Bogardt.

Zato je rad na vlastitu tijelu, to jest borba protiv prirodnih zakona starenja, predmet društvenog poticanja i odobravanja. Fitness centri su kulturna mjesta udružene borbe protiv starenja. Godine se kriju, ali ne i broj izvedenih plastičnih operacija. Činjenica da je Cher, kao i mnogi drugi, mnogo puta podvrgla svoje lice i svoje tijelo kirurškom nožu nikoga ne zgražava. Dapače, njezinoj hrabrosti, ustrajnosti na zadatku da ostane što duže mlada, dive se mnogi. Uostalom, jedna brazilska novinarka u nekom dokumentarcu o kozmetičkim plastičnim operacijama izjavila je da se nakon svakog obilnijeg obroka podvrgava liposukciji. Na čežnji za produženom mladosti ubiru profit mnogi. Ti koji je uspijevaju produžiti također ubiru profit. Amerikanka koja se podvrgla brojnim plastičnim operacijama da bi izgledala kao Barbie-doll izjavila je otprilike sljedeće: “Barbie-look je moja ulaznica za bolji život.”

48

Utopije o sretnim Hiperborejcima koji su živjeli na dalekom sjeveru i bili besmrtni, kao i sretnim Etiopljanima koji su živjeli na jugu, jeli pečene volove i bili gotovo besmrtni nikada nisu išezle s horizonta ljudskih čežnji. Suvremena medicina ih čini manje utopijskima. A kako su utopije sve manje utopijske tako je i čovjek postao nestrpljiviji, besramniji i agresivniji u dosezanju svog utopijskog sna. Strah od starenja i smrti moralno opravdava sve. I one muškarce oboljele od aidsa koji u bombajskim javnim kućama kupuju nepalske djevojčice (prodane u seksualno roblje za cijenu jednog tranzistora) vjerujući da će ih seksualni odnos s nevinom djevojčicom izliječiti od bolesti. I one nesretne koji u nadi da će si produžiti život kupuju organe tko zna čije i po koju stravičnu ljudsku cijenu dospjele na globalnu tržnicu ljudskih organa. I one sretnike koji gledajući na televiziji film o napuštenoj rumunjskoj djeci utrljavaju u lice kremu od placente, koja, kažu, podmlađuje, a čiji je veliki ilegalni proizvođač Rumunjska, kažu.

Tako stvari izgledaju na sunčanoj strani ulice. Na njoj su starci (ti koji si to mogu dopustiti) sve mlađi, a djeca sve starija. Tinejdžerske depresije i samoubojstva u Americi sve su manje rjetkost. Na sjenovitoj strani ulice stvari izgledaju drugačije. U Srbiji, Hrvatskoj, Bosni, na primjer, starci, ali i oni u “ranoj srednjoj dobi”, umiru kao muhe. Ne samo od starosti i ne samo od bolesti, nego svojom vo-

ljom. Broj staračkih samoubojstava u drastičnom je porastu, iako se statistikom, dakako, ne bavi nitko. Između ponižavajućeg života u kojem ih čeka kopanje po kantama za smeće ne bi li pronašli nešto za jelo, zaleđenog stana, neplaćenih računa, samoće, bespomoćnosti i smrti starci radije biraju – smrt. Da li pri tom s užetom oko vrata, birajući trenutak kada će izvrnuti stolicu pod nogama, prate na upaljenom televizoru svoj posljednji kadar – atraktivan muzički spot sa Cher, gle, vršnjakinjom Cher! – to ne bih znala reći, a nije ni važno. Znam samo da takav ili sličan aranžman smrti ne zvuči posve neuvjerljivo.

TAMILCI

49 Tamilci su najzagonetnija etnička skupina koja švrlja evropskim gradovima. Mogu se vidjeti samo noću, u sumrak izlaze iz svojih tajnih boravišta i s buketima krupnih ruža u rukama obilaze restorane. Tamilci su uvijek neobično tihi, ljubazni, ruže su uvijek svježije. Pa ipak, nitko ih ne kupuje. Sjedila sam u raznim restoranima, u raznim gradovima, u raznim dijelovima tih gradova, ali se ne sjećam da ih je itko ikada kupio. Što, dakle, rade i od čega žive Tamilci ostaje nejasno. Jesu li Tamilci neka zagonetna sekta. Mladi, tamnopusi, lijepi, s osmijehom na licu i ružama u naručju, slični na anđele, donosioce važnih poruka. Tamilci iščezavaju brzo, nošeni nekim nevidljivim vjetrom, i nijemi su, kao anđeli. Uvjerena sam da Tamilci nisu s ovoga svijeta.

Ipak, ovo nije priča o Tamilcima. Ovo je priča o Ivanu Kostiću. A Ivan Kostić postojao je *prije Tamilaca*.

– Ivan Kostić je bio prije Tamilaca, to zna svako u Berlinu – kaže Bosiljka i naglašava *prije*. Bosiljka živi u Berlinu već dvadeset i pet godina. Ona zna, ona je u Berlinu najveći znalac “našeg” svijeta, “jugoslavenskoga”.

Ivan Kostić, Ciganin, prodavao je ruže po berlinskim restoranima prije Tamilaca. Bio je naočit čovjek, s dugim crnim brkovima, uvijek s crnim ciganskim šeširom na glavi. U restorane je ulazio kao kralj. Širokom, nehajnom gestom bacio bi ruže u kut, važno zasukao brkove, zakolutao očima, pustio promukli glas, zapjevao cigansku pjesmu. Gostima je zastajao dah, jela su se hladila u tanjurima. A onda bi se u maniri pjesnika koji je upravo bacio bisere pred svinje zaputio prema vratima.

– Kostiću, vrati se, ostale su ti ruže! – vikali bi za njim posjetioci restorana i spremno vadili novčanike.

Kostić je znao znanje. I kako prodati ruže. I kako ispuniti teške njemačke formulare. Koliko je samo molbi, koliko pisama, koliko formulara ispunio svojim Ciganima! I nikada za to ni paru nije uzeo.

Kostića je jednoga dana na berlinskoj ulici pregazio automobil. Jugoslavenski Cigani u Berlinu skupili su 40.000 DM (četrdeset tisuća maraka) i priredili mu sprovod koji se pamti. Šta da se kaže, ciganske suze lile su Berlinom neštedimice.

Mjesec dana nakon pokopa Kostićeve žena požalila se da joj muž dolazi svake noći i gundā li gundā. Ne samo da mu je lijes neudoban, sve ga, kaže, Źulja, nego ga i ti Nijemci koji leŹe oko njega tjeraju. Idi odakle si i došao, govore mu njemački pokojnici. Kamo da idem, zar u Kruševac?! U Kruševac! – zaključili su neprijateljski raspoloŹeni pokojnici.

Źena kao Źena, baš je zapela. Obilazila je danima berlinske institucije, i one za mrtve i one za Źive, i traŹila da joj dopuste da preseli pokojnika. Luda Źena, rekli su. I nisu joj dopustili. A Kostić se prestao javljati.

– Umukao je kao grob, uvrijedio se, ne javlja mi se više... – kukala je Ciganka.

A onda se jedne noći Kostić napokon objavio. Bio je, kaže, u Kruševcu. Neće ga, kaže, ni ondje. Ne možeš bez papira, treba ti novi pasoš, ovo je nova drŹava, ne trebamo Cigane... Tamo su svi pobjesnjeli kao psi, i mrtvi i Źivi, svi su postali jebeni fašisti! – rekao je Kostić Źeni i nestao.

Źena je čekala da joj se opet javi, a onda, ne dočekavši, i sama umrla.

Tek onda su u Berlin došli ti Tamilci. *Nakon* Kostića. Izlaze samo noću, prolaze ulicama kao sjene, prodaju ruŹe koje nitko ne kupuje. Sliče na anđele, donosioce vaŹnih poruka. Išezavaju brzo nošeni nevidljivim vjetrom. I nijemi su, kao anđeli.

Nijemi su jer im nitko ne postavlja pitanja. A pravo pitanje bilo bi jesu li sreli Ciganina Kostića i njegovu Źenu, kako im je na onome svijetu, jesu li se smirili ili su moŹda odlutali kamo drugdje... Ako itko zna, onda to moraju znati – Tamilci.

50